

De Hoogt 13-14, gemeente Dordrecht

Een archeologische vondstmelding op de
oude Joodse begraafplaats.

M.C. Dorst



Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 129

De Hoogt 13-14, gemeente Dordrecht

Een archeologische vondstmelding op de
oude Joodse begraafplaats.

M.C. Dorst



2021

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie



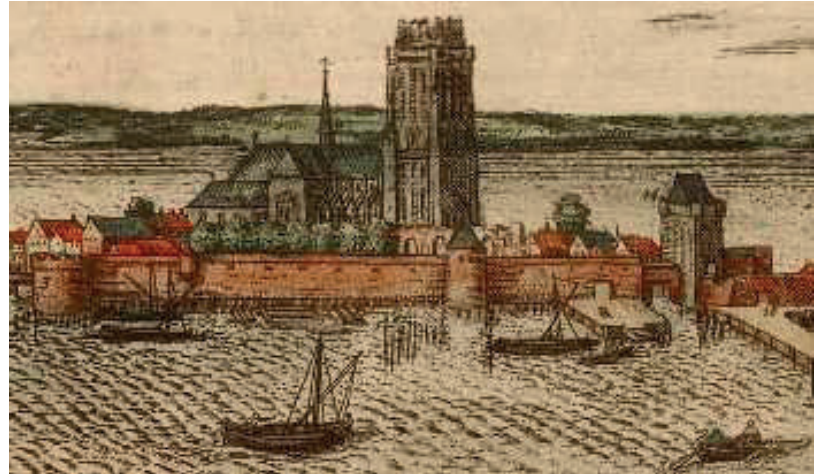
Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, maart 2021

Gemeente Dordrecht
Cluster Ruimtelijke Kwaliteit / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2021

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.



Inhoud

1 Inleidingen onderzoekskader	5
1.1 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens plangebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden	7
3. Bureauonderzoek	9
4. Vondstmelding muurwerk en natuursteen bouwelementen	15
4.1 Vondsten	15
4.1.1 Sporen	15
4.1.2 Vondsten	17
5. Samenvatting en Conclusies	19
Literatuur	21
Begrippen en afkortingen	23



De voormalige entreepoort van de oude Joodse begraafplaats rond 1840 getekend door Bosman (RAD inventarisnr. 551_35464).

1. Inleiding en onderzoekskader

Op 24 maart 2020 zijn er bij bodemsaneringswerkzaamheden aan de Hoogt 13-14 te Dordrecht onverwacht muurresten en natuurstenen (bouw)elementen met Hebreeuwse letters gevonden. Dit is een beschrijving van die toevalsvondst. De vondst is niet door een archeoloog in het veld gedocumenteerd, maar wordt beschreven op basis van gegevens van de uitvoerende saneerder Tritium Advies.

De vondst is achteraf in het landelijke Archeologisch Informatie Systeem ARCHIS aangemeld als vondstmelding. Na de vondst is een bureauonderzoek uitgevoerd om de vondsten een archeologisch/historisch kader en context te geven.

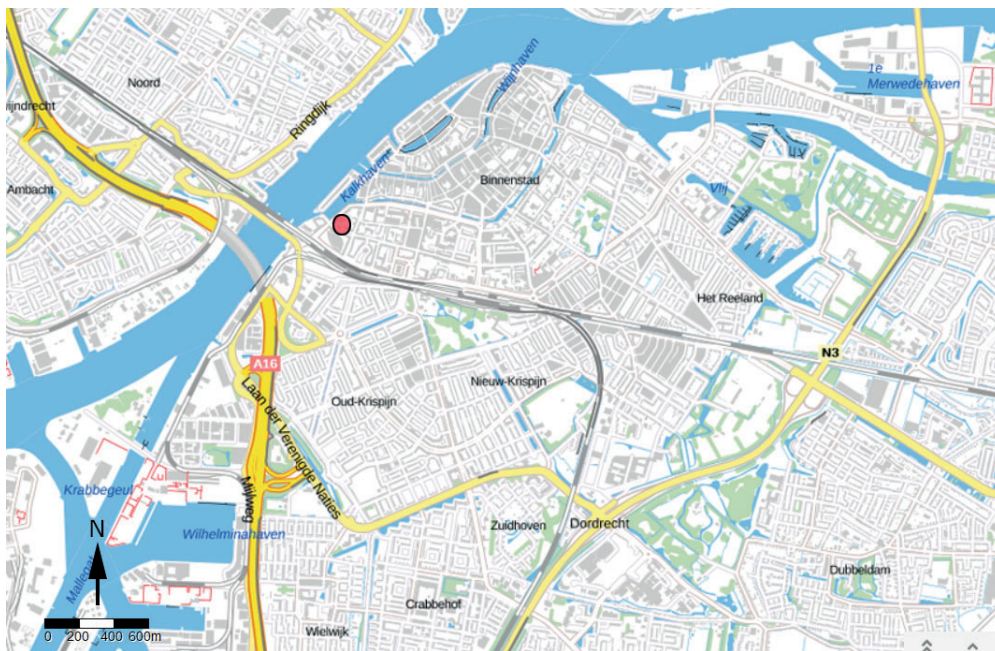
1.1 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	toevalsvondst
Projectcode:	DDT 2020-9
ARCHIS:	vondstmeldingsnummer 4931591100
Periode:	Nieuwe Tijd, 1737-1883/1958
Datum melding:	24 maart 2020
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Straat:	Hoogt 13-14
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	centrum 104.583 / 424.967
Opdrachtgever:	n.v.t.
Contactpersoon:	n.v.t.
Uitvoerder(s):	Tritium Advies (veldwerk sanering/vondstmelding), dhr. E. Huisman, consul-beheerder Joodse begraafplaatsen van het Nederlands-Israëliisch Kerkgenootschap (borging/ verzamelen bouwelementen), gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed (bureauonderzoek en rapportage)
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst (gemeente Dordrecht)
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. J. Booij (clustermanager)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief vakteam erfgoed/archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Stadsdepot gemeente Dordrecht

2. Gegevens plangebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden

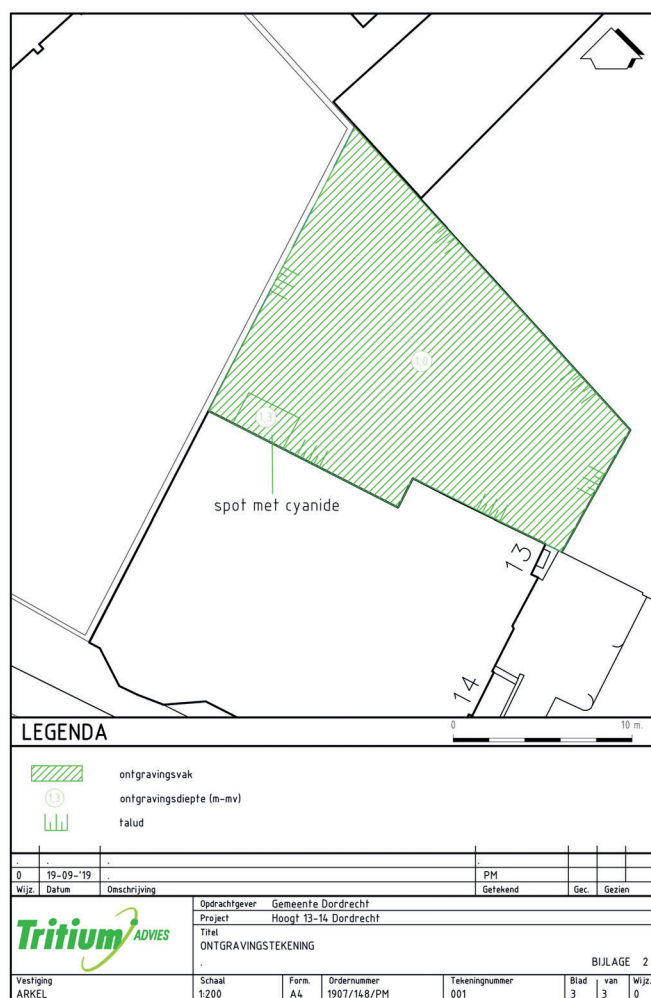
Het plangebied betreft de onbebouwde parkeerplaats van het pand Hoogt 13-14 (afb. 1 en 2). Het gebied meet circa 21 x 18 m. Hier is de bodem ontgraven in het kader van een bodemsanering. Het hele gebied is ontgraven tot een diepte van 1 m – mv (ca. 1,8 m + NAP). In één klein deel (ca. 3 x 4 m) was een verontreiniging met cyanide aanwezig; hier is ontgraven tot een diepte van 1,3 m – mv (ca. 1,5 m + NAP, afb. 3).



Afb. 1. De locatie van het plangebied in Dordrecht (rood, Dorst 2020, vakteam erfgoed).



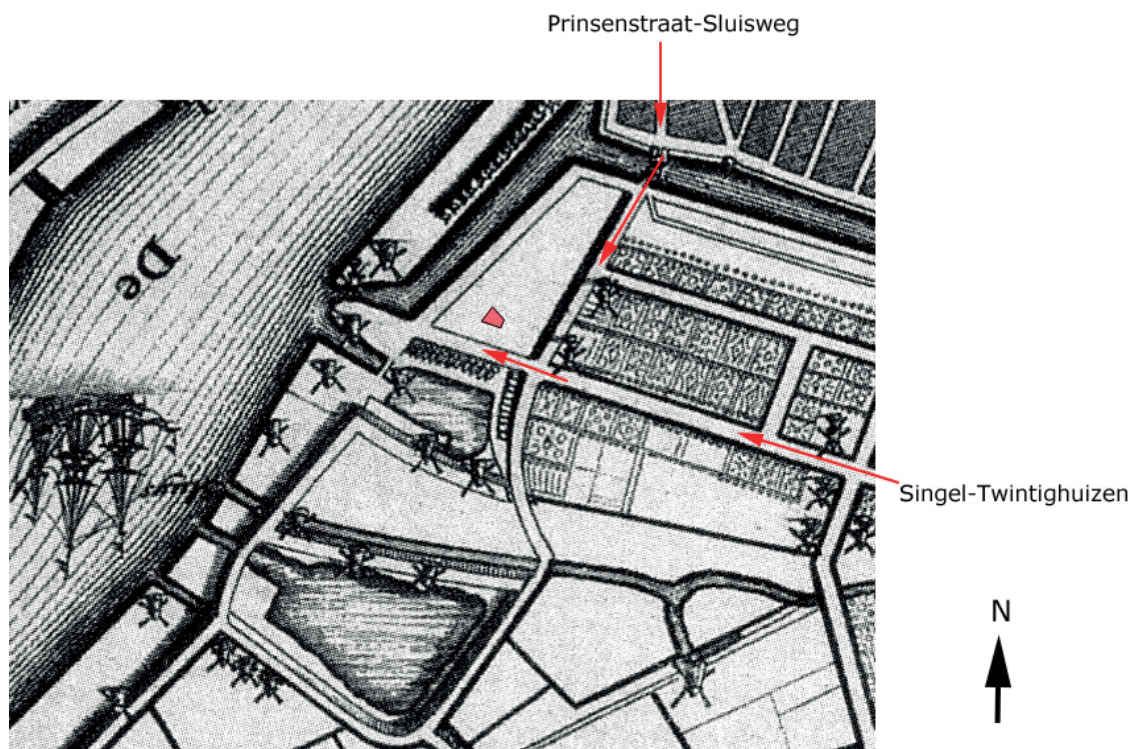
Afb. 2. De locatie van het plangebied in detail (rood, Dorst 2020, vakteam erfgoed).



Afb. 3. Het ontgravingsplan voor het plangebied (Tritium Advies, 19-9-2019, ordernummer 1907/148/PM)).

3. Bureauonderzoek

Op de locatie van het plangebied ligt sinds de stichting in 1737/1738 een Joodse begraafplaats. De begraafplaats was het initiatief van de joodse koopman Marcus Sluys en werd aangelegd in een ledig, onbebouwd gebied ten zuidwesten van de stad; ten oosten van en direct aansluitend op de Kalkhaven (afb. 4).



Afb. 4. Het plangebied (rood) bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van De Vries uit circa 1717 (RAD inventarisnr. 551_20042, bewerkt door Dorst 2020, vakteam erfgoed). Het gehele gebied tussen de huidige Spuiboulevard-Sluisweg-Twintighuizen-Achterhakkers is als een blanco, onbebouwd (en ongebruikt?) gebied aangegeven.

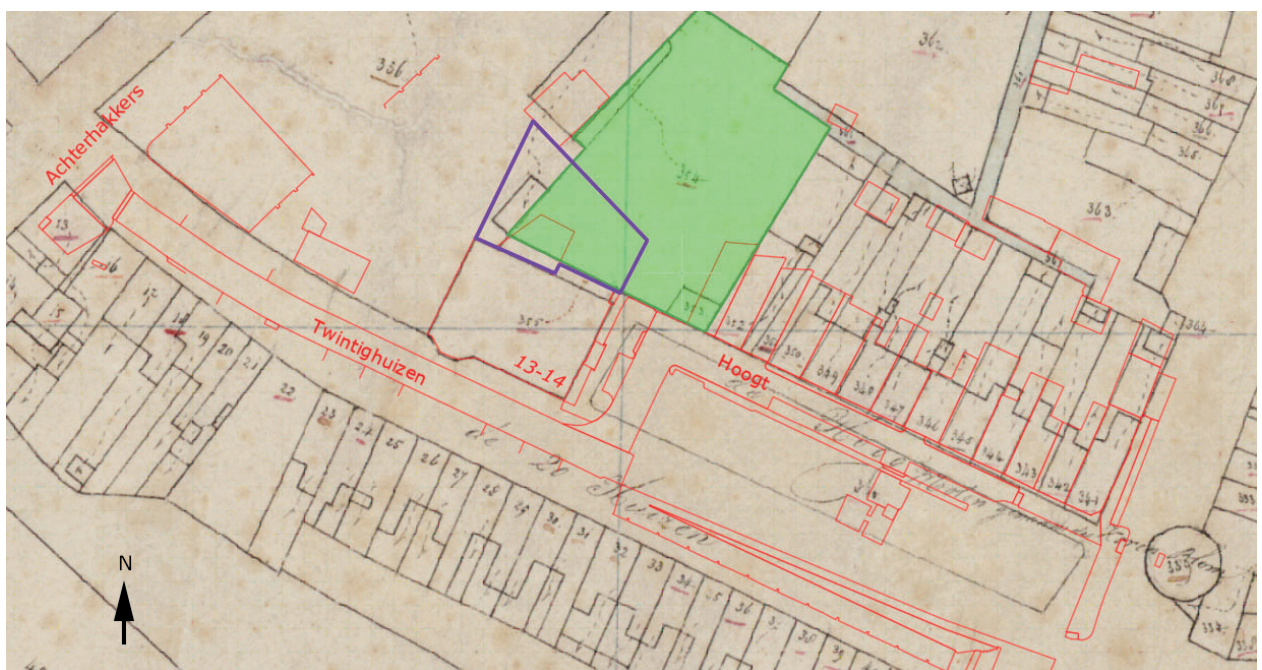
Het terrein zou speciaal voor de begraafplaats zijn opgehoogd met een grondpakket van circa 4 voet (ca 1,2 m). Vervolgens werd het aan de drie stadszijden ommuurd en aan de (Kalk) havenzijde voorzien van een zogenoemde stadsboom; een soort houten kadeconstructie.¹ Op de kadastrale minuut van 1823 is de Joodse begraafplaats duidelijk weergegeven (afb 6). Het pand Hoogt 13-14 dat dateert uit 1775-1800 staat hierop ook aangegeven. Dit was het woonhuis van Jan Schouten en Maria Boet. Jan Schouten was een beroemde scheepsbouwmeester en hij woonde hier dicht bij zijn scheepswerf die direct ten westen van het huis tot aan de Kalkhaven/later Achterhakkers liep (afb. 5 en afb. 6, kadastraal nr. 356).

¹ Jansen, Dasberg, Van der Hert en Kalb 1988.



Afb. 5. De bouwer en eigenaar van het pand Hoogt 13-14; de beroemde Dordtse scheepsbouwer Jan Schouten, 1786-1852 (RAD inventarisnr. 551_15712-2).

De joodse begraafplaats zelf heeft het kadastrale nummer 354 en staat in de OAT omschreven als: "*Begraafplaats van de Israëliſche gemeenschap*" (afb. 6). Op het terrein was, direct ten oosten achter de toegangspoort aan de Hoogt, een klein huisje aanwezig (afb. 6, kadastraal nr. 353). Dit staat in de OAT omschreven als: "*doodshuisje*". In de joodse cultuur wordt dit het metaheerhuis (*Bet Tohorah*) genoemd; hier werden de overledenen ritueel gereinigd en een lijkrede uitgesproken voordat ze naar hun graf gedragen werden.² De toegangspoort had destijds een eigen huisnummer, namelijk Hoogt 23.



Afb. 6. Het plangebied (paars) en de huidige topografie (rood) geplot weergegeven op de kadastrale minuut van 1811-1832 (Beeldbank RCE, minuutplan MIN08037D01). Hierop is te zien dat het zuidwestelijk deel van de begraafplaats (groen) hierbinnen ligt. De entree naar de begraafplaats ligt ter hoogte van de knik in de Hoogt; naast de oostelijke gevel van het pand Hoogt 13-14 (destijds Hoogt 25).

² <https://nl.wikipedia.org/wiki/Metaheerhuis>

Boven de entreepoort was in de 19^e- en 20^e- eeuw een natuurstenen sierelement aanwezig met de afbeelding van een schedel rustend op gekruiste beenderen. In Hebreeuws staat hierboven de (Oudtestamentische) tekst van 1 Samuel 2, vers 6: *"De Heere doodt en maakt levend; Hij doet ter helle nederdalen, en Hij doet weder opkomen"*.

Van de begraafplaats zijn verschillende tekeningen en foto's bekend uit de gehele periode waarin deze aanwezig is geweest, tussen 1737 en 1958. In afbeelding 7 is de toegangspoort tot de begraafplaats aan de Hoogt te zien.



Afb. 7. Boven: de ommuring en toegangspoort tot de begraafplaats ter hoogte van de locatie waar de Hoogt afbuigt naar de straat Twintighuizen in circa 1840 op een tekening van Boshamer, gezien in noordelijke richting. Rechts naast de poort is het dak van het metaheerhuis te zien (RAD inventarisnr. 551_35464).

Onder: de ommuring en toegangspoort in de periode 1920-1929. Geheel links is nog net de oostgevel van het pand Hoogt 13-14 te zien. Het metaheerhuisje is hier al niet meer aanwezig; deze zal zijn afgebroken toen de begraafplaats in 1883 buiten gebruik werd gesteld (RAD inventarisnr. 552_314198).

Uit het begrafenisregister van de Joodse begraafplaats is te achterhalen dat er in elk geval tussen 1817 en 1883 zeker 664 mensen begraven zijn op deze oude Joodse begraafplaats. Waarschijnlijk ligt het totaal aantal begravingen rond de 800 individuen.³

In afbeelding 8 is te zien hoe de begraafplaats er in 1869 uitzag. Dit was vlak voordat deze werd gesloten. Hoewel de begraafplaats op 3 juli 1871 officieel werd gesloten, werd er nog tot 1883 begraven.

3 Van Engelen 2021.



Afb. 8. De begraafplaats in 1869 getekend door Rutten, gezien vanaf het midden van het terrein in zuidelijke richting. Op de achtergrond zijn de ommuring, de toegangspoort en het metaheerhuisje te zien (RAD inventarisnr. 551_36014).

In 1958 wordt het terrein van de begraafplaats verkocht aan de Verchroominrichting AMPERE, firma W. van Mierlobenstein, die ook het voormalige herenhuis van Jan Schouten in bezit en gebruik had. Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) machtigde hiervoor het kerkbestuur, maar de vereiste toestemming van de opperrabbijn om op de locatie een garage te bouwen, ontbrak. Toch stemde het Opperrabbinaat in met het opgraven van de doden. De stoffelijke resten zijn vervolgens onder toezicht van een rabbijn overgebracht naar de nieuw Joodse begraafplaats aan de Achterweg/Nieuweweg in Dordrecht. Daar zijn ze herbegraven in een strook langs de heg, parallel aan de spoorlijn. Wat er gebeurd is met de circa 70 grafstenen die op de oude begraafplaats stonden, is onbekend. De oude begraafplaats is qua omvang veel te beperkt om dit grote aantal in één laag te begraven, dus er zal waarschijnlijk in twee lagen zijn begraven. Mogelijk is in 1958 alleen de bovenste laag graven geruimd in verband met de herinrichting tot parkeerplaats en kon de diepste laag behouden blijven zoals dat gebruikelijk en gewenst is bij eeuwige rust.⁴

Tot in de jaren '80 van de 20^e- eeuw bleek het terrein vervolgens grotendeels braakliggend (afb. 9). Pas in 1992 is het terrein heringericht als parkeerplaats. Tijdens die herinrichting van het binnenterrein zijn weer stoffelijke resten aangetroffen. De vondst is destijds gemeld bij de algemene begraafplaats de Essenhof. Hieruit kan men concluderen dat in 1958 inderdaad niet de hele begraafplaats of alle begraafniveaus zijn geruimd.⁵

4 Van Engelen 2021.

5 Dit is d.d. 20 augustus 2018 ook beaamd door het Hoofd Dordtse Plantsoenendienst dhr. W. Hoogeweij in een (telefonisch) gesprek met mevr. M. Wildeman en dhr. G. Wildeman. Over de ruiming wordt gezegd: "Dat is wel netjes gebeurd, maar niet zo zorgvuldig, want het kostte zoveel..". Er zou een laag (of deel) geruimd zijn, waarna er zand overheen is gegooid. Ongepubliceerd dictafoonopname, genoteerd door mevr. M. Wildeman.



Afb. 9. Het terrein van de begraafplaats in 1970 gezien vanaf het midden in zuidwestelijke richting; de grafzerken zijn verwijderd. Op de achtergrond is nog een deel van de ommuring en de doorgang waar de poort zat, aanwezig (rood). Links daarvan staat ook nog een gebouwtje met een plat dak (oranje). Het is onduidelijk of dit mogelijk nog het metaheerhuisje is zonder het oorspronkelijke zadeldak met dakpannen. Het terrein rechts achter het pand Hoogt 13-14 (in het midden) betreft het plangebied.

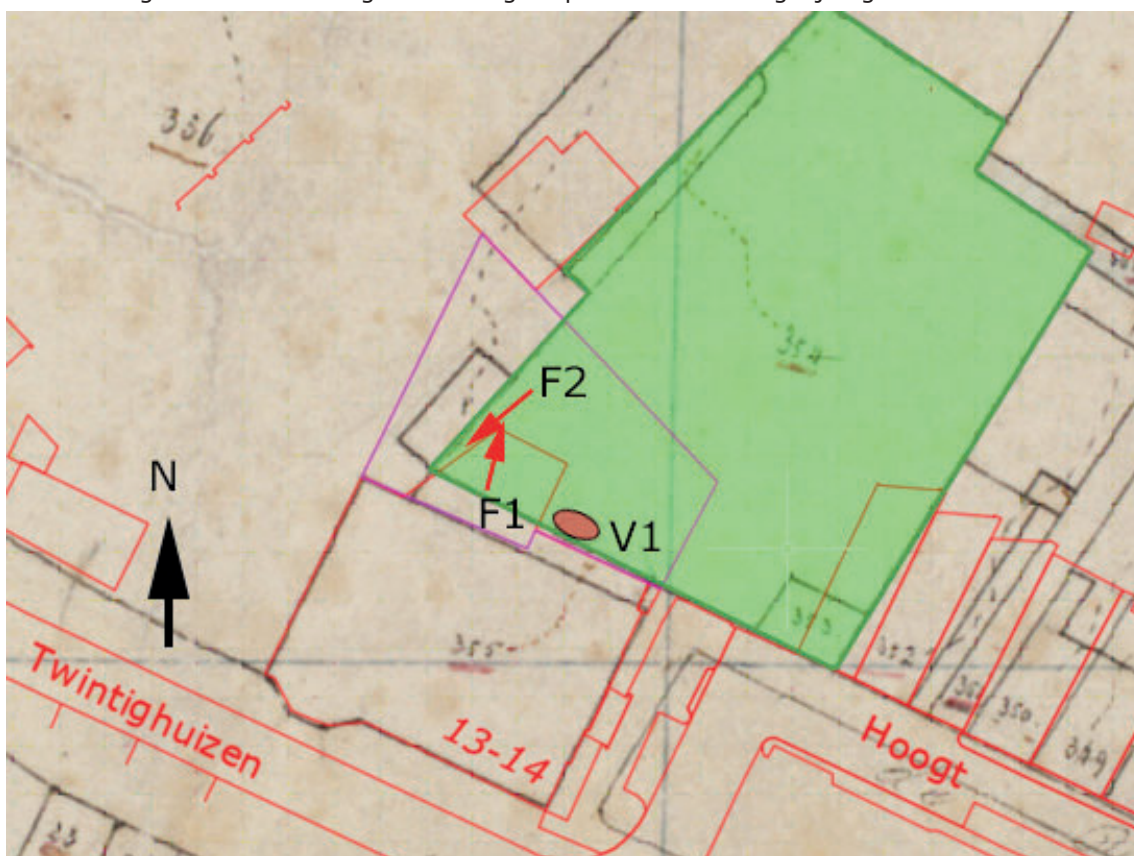
4. Vondstmelding muurwerk en natuursteen bouwelementen

De bodemsaneringswerkzaamheden zijn destijds tot een diepte van 1 m – mv vrijgegeven. Hierbij is opgemerkt dat er mogelijk wel menselijke resten van niet geruimde graven aangetroffen konden worden.⁶ Met dit als uitgangspunt zijn de graafwerkzaamheden gestart en is er melding gedaan toen er muurwerk en natuursteen fragmenten met Hebreeuwse letters werden aangetroffen. Door de uitvoerder zijn deze *in-situ* engszins vrijgegraven, schoongemaakt en gefotografeerd. De steen/stenen zijn vervolgens door dhr. E. Huisman, consul-beheerder Joodse begraafplaatsen van het NIK (Nederlands-Israëliisch Kerkgenootschap) verzameld en naar de nieuwe Joodse Begraafplaats aan de Achterweg / Nieuweweg in Dordrecht gebracht.⁷ Daarna zijn de fragmenten op 26 januari en 16 februari 2021 door M.C. Dorst ter plaatse nader onderzocht en gedocumenteerd.

4.1 Vondstmelding

4.1.1 Sporen

Op de foto's van de aannemer/saneerder zijn twee of drie sporen te zien die vermoedelijk behoren tot de Joodse begraafplaats (afb. 10, afb. 11 en afb. 12). Het gaat waarschijnlijk om de fundering van de ommuring van de begraafplaats en een mogelijke grafkelder.



Afb. 10. De locatie en fotorichting van de twee aangetroffen muurresten van de begraafplaats (Foto/richting 1 = afb. 11 en Foto/richting 2, afb. 12) en de locatie van het grootste deel van het natuursteen bouwelement met tekst (V1). Foto 1 (F1) betreft de ommuring van begraafplaats (hier in donkergroen) en foto 2 (F2) is de locatie van een vermoedelijke bakstenen grafkelder (tekening: Dorst, vakteam erfgoed).

⁶ Hoevenberg 2019, Archeologisch advies 19A160. Vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht.

⁷ Waarvoor hartelijk dank.

De ommuring van de begraafplaats (F1)

Ter hoogte van de uiterste zuidwestelijke hoek van de begraafplaats is tijdens de ontgraving een (rood-oranje) bakstenen muur van circa 40 cm breed aangetroffen (afb. 11).



Afb. 11. Links is de funderingsmuur van de ommuring van de Joodse begraafplaats te zien, gezien in noordelijke richting. Rechts daarvan is een tweede muur aanwezig. Aangezien deze haaks op het pand Hoogt 13-14 staat, is dit vermoedelijk een 20^e-eeuwse muur uit de periode van ná 1958 (foto: medewerker uitvoerder Tritium).

Mogelijke grafkelder (F2)

In de zuidwestelijke hoek goot S1 is een bakstenen bak van circa 2,5 x 1,3 m aanwezig (afb. 12). Dit zou mogelijk een bakstenen grafkelder kunnen zijn. Het muurwerk is binnen circa 30 cm onder het huidige maaiveld/oppervlakteverharding aanwezig.



Afb. 12. De bakstenen bak/mogelijke grafkelder in de zuidwestelijke hoek van de begraafplaats, gezien in zuidwestelijke richting (foto: medewerker uitvoerder Tritium).

4.1.2 Vondsten

Er is één natuursteen sierelement met Hebreeuwse én Nederlandse tekst gevonden. Dit sierelement of fronton was in drie fragmenten gebroken, waarvan de twee grootste delen *nog in-situ* en gearticuleerd in de grond zijn aangetroffen (afb. 10, V1 en afb. 13). Van het derde, hieraan passende fragment is niet bekend waar deze is gevonden; mogelijk lag deze oorspronkelijk hier direct naast, maar is bij het saneringswerk verplaatst. De gebruikte steen betreft een blauwgrijze, fossilrijke kalksteen, mogelijk uit België. De steen heeft een lengte van 217 cm, een maximale hoogte van 38,5 cm en is 8 cm dik. Er zijn nergens mortelresten op de steen aanwezig en aan de versierde bovenlijst zijn geen sporen te zien dat dat deze ingemetseld of ingekast in een muur aanwezig is geweest. Aan met name de zijkanten lijkt een spoor aanwezig met een andere (mindere) verwerking, welke wordt aangegeven door een vage lijn van circa 3 cm. Aan de onderzijde is een ca. 3 cm brede lijst met frijnslag aanwezig. De achterzijde is relatief glad en netjes afgewerkt. Het lijkt erop dat ook de achterzijde oorspronkelijk in het zicht is geweest. Waarschijnlijk heeft de steen met de zijkanten en onderzijde in sleuven in (baksteen)muurwerk of natuursteen gezeten. Dit vertoont grote gelijkenis met de wijze waarop ook de latere, vermoedelijk 19^e-eeuwse toegangspoortsteen bevestigd was (zie afb. 7 en 8). De nu gevonden steen is dus vermoedelijk (ook) aanwezig geweest boven een/de toegangspoort. Een andere mogelijkheid is dat de steen ergens in/aan de gevel van het metaheerhuisje aanwezig is geweest.



Afb. 13. Boven: de locatie van twee van de fragmenten van de natuurstenen stichtingssteen met tekst en de jaartallen 5498 (Joodse kalender)/1738 (Gregoriaanse kalender), gezien tegen de achtergevel van het pand Hoogt 13-14. Onder: de steen *in-situ* (foto: medewerker uitvoerder Tritium).

De tekststeen is naar de nieuwe Joodse begraafplaats aan de Achterweg/Nieuweweg gebracht, waar deze is gefotografeerd en onderzocht. In de steen zijn jaartallen in de Joodse en Gregoriaanse kalenders en een tekst in het Hebreeuws aanwezig. De tekst op de steen is voorgelegd en vertaald door de heren S. Evers, rabbijn te Amersfoort en L. Smole, archeoloog te Arnhem.



Afb. 14. De teruggevonden stichtingssteen van de eerste Joodse begraafplaats in Dordrecht uit 1738 (foto's en bewerking: Dorst 2021, vakteam erfgoed).

Zij kwamen na het nodige puzzelwerk tot de volgende vertaling.

Het jaartal op de steen is duidelijk; het Joodse jaartal 5498 is het jaar 1738 in de Gregoriaanse kalender. Beide jaartalnotaties zijn afgebeeld en zijn een verwijzing naar het stichtingsjaar/in gebruik name van de begraafplaats (afb. 14).

De bovenste regel is eveneens eenvoudig te vinden; het betreft het tweede deel van de zin in Deuteronomium C:32 V:39: "[Ik dood en laat leven,] *Ik sla wonden en genees ze en niemand ontsnapt aan Mijn macht.*"

De onderste regel blijkt lastiger te transcriberen aangezien er afkortingen in staan. Daarom is de vertaling langer dan de Hebreeuwse tekst. Het laat zich vertalen als: "*De eerste steen is gelegd door onze leraar de rabbijn meneer Leb Shlis de eerste*". Het vermoeden is dat het hier gaat om de rabbijn Livinius / Leib Jacob Sluis ook bekend als: "Levinus Levi Sluijs". Deze man is omstreeks 1665 geboren te Rotterdam en in Dordrecht overleden ná 1746.

Gezien de overeenkomstige achternaam was dit waarschijnlijk familie, vermoedelijk de vader van de initiatiefnemer voor de begraafplaats, de Joodse koopman en voorman Marcus Sluys. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het enigszins vreemde achtervoegsel "*de eerste*" achter de naam Leb Shlis op de gevonden steen. Zijn zoon Marcus (Mordechai) Sluys zou hem als rabbijn hebben opgevolgd en aldus "*de tweede*" zijn.

Het gaat hier dus waarschijnlijk om een stichtingssteen en zou eventueel de oorspronkelijke steen kunnen zijn geweest die boven de toegangspoort aanwezig was. De steen boven de poort die te zien is op afbeelding 7 zou op basis van de stijl mogelijk in de 19^e eeuw gedateerd kunnen worden. Het is mogelijk (maar speculatief) dat bij het vervangen hiervan de oorspronkelijke steen "ritueel" is begraven of opgeslagen op het terrein van de begraafplaats.⁸

⁸ Het is binnen het jodendom gebruikelijk om oude, onbruikbare heilige boeken of teksten waarin Gods naam gebruikt wordt te laten begraven; in Israël gebeurd dit bijvoorbeeld in oude rotsgraven. En hoewel er op deze steen niet letterlijk de naam van God geschreven staat, is er wel een Torah tekst vermeld. Mogelijk is de steen daarom ook op dergelijke wijze behandeld en opzettelijk op het terrein begraven. Mondelinge mededeling dhr. L. Smole d.d. 8-2-2021, waarvoor hartelijk dank.

5. Samenvatting en conclusies

Op 24 maart 2020 zijn bij een bodemsaneringsproject aan de Hoogt 13-14 te Dordrecht enkele toevalsvondsten gedaan. Deze zijn direct gemeld bij het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht. Er is door de archeologen geen veldwaarneming gedaan; de waargenomen grondsporen zijn op basis van de foto's van de uitvoerder beschreven. Een bijzondere vondst betreft een stichtingssteen van de begraafplaats. Deze is geborgen en (tijdelijk) opgeslagen in het metaheerhuis van de nieuwe Joodse begraafplaats aan de Achterweg/Nieuweweg in Dordrecht. De steen is hier door het vakteam erfgoed bekeken en gedocumenteerd.

De steen is inmiddels door de grondbezitter in eigendom overgedragen aan het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK). Het NIK heeft de wens de steen op of nabij de oude Joodse begraafplaats terug te plaatsen om onder andere hiermee meer aandacht te geven/vragen voor het Joodse verleden van en in Dordrecht.

Tot slot; aangezien er op deze oude begraafplaats nog altijd niet-geruimde graven aanwezig zijn in de ondergrond is bouwen op deze locatie in de toekomst ongewenst. Om het restant van de begraafplaats alsnog te kunnen beschermen, wordt opname van het terrein met de functie cultuurhistorische waarde in het toekomstige omgevingsplan of de aanwijzing tot gemeentelijk monument geadviseerd.

Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior-KNA archeoloog, vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht (tel. 078-770 4904).

Literatuur

Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. RAAP-rapport 1672.

Jansen, M., N. Dasberg, H.G. van der Hert en W. Kalb, 1988: Joods leven in Dordrecht. *Kwartaal & Teken Extra 9*, Gemeentelijke Archiefdienst Dordrecht.

Engelen, G. van, 2021: Wonderlijke vondst: poortsteen van joodse begraafplaats na bijna drie eeuwen terecht, website http://www.stolpersteine-dordrecht.nl/het_voorbijje_joodse_dordrecht_poortsteen_begraafplaats_de_hoogt.html

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdronk, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

